

نقش امام موسی صدر در لبنان و ارتقاء جایگاه شیعیان

محمدرضا طیرانی*

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۴/۲۱

تاریخ تأیید: ۱۳۸۹/۶/۶

چکیده: رشد آگاهی شیعیان معاصر لبنان، مدیون تلاش‌های امام موسی صدر بوده است. تلاش‌های وی در عرصه سیاسی و اجتماعی و همچنین تأثیرات ناشی از انقلاب اسلامی ایران، شیعیان لبنان را به یکی از قدرتمندترین طوایف این کشور تبدیل نموده است. مقاله حاضر به دنبال پاسخ‌گویی به این سؤال است که امام موسی صدر چه نقشی در ارتقای جایگاه شیعیان لبنان داشته است؟ بر همین اساس فرضیه مقاله ادعا می‌نماید که امام موسی صدر با درک جامعه لبنان و موقعیت شیعیان، در صدد فراهم نمودن ابزارهای قدرت برای آنان (تقویت طایفه شیعه در میان سایر طوایف لبنانی و فراهم نمودن حامی خارجی برای این طایفه) برآمد. و تلاش‌های وی جهت ارتقای جایگاه شیعیان لبنان، مقدمه‌ای برای پذیرش آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران و موفقیت‌های بعدی آنان بوده است. با توجه به مطالب فوق‌الذکر، مقاله حاضر با تکیه بر روش مقایسه‌ای - تاریخی، ابتدا وضعیت شیعیان تا قبل از ورود امام موسی صدر به صحنه سیاسی اجتماعی لبنان بررسی کرده و در ادامه نیز با توضیح وضعیت آنها پس از ورود ایشان، تأثیرات عملی حضور امام موسی صدر بر جایگاه شیعیان لبنان را مورد مطالعه قرار داده است.

کلیدواژه‌ها: امام موسی صدر، شیعیان لبنان، انقلاب اسلامی ایران، لبنان.

* دانشجوی کارشناسی ارشد، رشته معارف اسلامی و علوم سیاسی، کد ۱۳۸۰، دانشگاه امام صادق (ع).

مقدمه

لبنان کشور پیچیده‌ای است که اقوام، طوایف و گرایش‌های دینی گوناگون را در خود جای داده است و با وجود آنکه در زمره واحدهای مستقل سیاسی جهان عرب به‌شمار می‌آید، تنوع قومی و طایفه‌ای در این کشور، آن را به یک جزیره کوچک با پدیده‌های متضاد و گوناگون تبدیل کرده است. درک و تحلیل مسائل این کشور، از همه کشورهای خاورمیانه دشوارتر و پیچیده‌تر است؛ زیرا لبنان بستر تلاش‌های عقیدتی و فرهنگی دوران‌های مختلف بوده، حضور مذاهب مختلف در این کشور باعث شده است یکی از متنوع‌ترین کشورهای دنیا باشد که در طول تاریخ، جنگ‌های زیادی را میان ادیان و فرق مذهبی از سر گذرانده است؛ از سوی دیگر در کشور لبنان، ارتباط وثیقی بین مذهب و سیاست برقرار است و بر این اساس، مذاهب مختلف همواره ساختار سیاسی این کشور (از گذشته تا حال) را تحت تأثیر قرار داده، تقسیم قدرت سیاسی نیز بر پایه تعداد جمعیت طوایف و اقوام مختلف مذهبی استوار گشته است. از حدود هجده مذهب موجود در این کشور، دوازده مذهب مسیحی و پنج مذهب نیز اسلامی می‌باشند. در لبنان به طور کلی، دو دین اسلام و مسیحیت با فرقه‌های ذیل دارای پیروانی هستند:

یک. اسلام: شیعه، سنی، دروزی، علوی و اسماعیلی؛

دو. مسیحیت: مارونی، کاتولیک، ارامنه، ارتدوکس، کلدانی، نستوری و اقلیت‌های دیگر (علیزاده، ۱۳۶۸: ۱۳).

در طول تاریخ لبنان، ادیان مختلف، همواره با برخورداری از هدایت رهبران خود نقش مهمی در پیشرفت طوایف خود داشته‌اند و در میان طایفه شیعه نیز علما، نقش رهبری معنوی مردم را ایفا می‌کردند. حال سؤال پژوهش حاضر این است که: امام موسی صدر چه نقشی در ارتقای جایگاه شیعیان لبنان داشته است؟ فرضیه مقاله در پاسخ به این سؤال، آن است که امام موسی صدر با درک جامعه لبنان و موقعیت شیعیان، در صدد فراهم نمودن ابزارهای قدرت برای آنها (تقویت طایفه شیعه در میان سایر طوایف لبنانی و فراهم نمودن حامی خارجی برای این طایفه) برآمده و تلاش‌های وی جهت ارتقای جایگاه شیعیان لبنان، مقدمه‌ای برای پذیرش آرمان‌های انقلاب اسلامی ایران و موفقیت‌های بعدی آنان بوده است.

برای درک بهتر تلاش‌های امام موسی صدر در ارتقای جایگاه طایفه شیعه، با تکیه بر روش مقایسه‌ای - تاریخی، ابتدا وضعیت شیعیان تا قبل از ورود امام موسی صدر به صحنه سیاسی اجتماعی لبنان بررسی شده و در ادامه نیز با توضیح وضعیت آنها پس از ورود ایشان، تأثیرات عملی حضور امام موسی صدر بر جایگاه شیعیان لبنان مورد مطالعه قرار خواهد گرفت.

۱- پیشینه شیعیان لبنان از ابتدا تا ورود آیت‌الله سید موسی صدر به لبنان

۱-۱- پیشینه شیعیان تا قرن بیستم

نسب اصلی جامعه شیعی لبنان به منطقه جبل عامل باز می‌گردد و علمای شیعه در این منطقه مدعی‌اند که طایفه شیعه ساکن در این منطقه، از تمام جوامع دیگر به جز حجاز کهن‌تر است. آنان تأسیس جامعه شیعه جبل عامل را به ابوذر غفاری نسبت می‌دهند (عاملی، ۱۳۴۶: ۴۹). جوامع شیعه لبنان، از قرن سوم هجری به بعد در این منطقه و همچنین در بخش شمالی دره بقاع، طرابلس و کسروان - واقع در لبنان شمالی - سکونت اختیار کردند، اما به دنبال فتح سوریه به دست صلاح الدین ایوبی و فرمانروایی نخستین حکام ایوبی و بعد از ایشان سلطه ممالیک، شیعیان از منطقه شمالی لبنان بیرون رانده شدند و در دوره حکومت سلاطین سنی مذهب، در همان مناطقی که امروزه نیز همپان در آن ساکن‌اند، تمرکز و اسکان یافته‌اند (بولس، ۱۹۷۳: ۲۶۵). در چنین شرایطی، بسیاری از شیعیان که در معرض قتل و اسارت قرار گرفته بودند، برای نجات خویش به مذهب اهل سنت تغییر مذهب دادند؛ به گونه‌ای که بسیاری از شیعیان شهر طرابلس و شمال لبنان، سنی شدند و در موقعیت تعدی و ظلم به شیعیان، آنان به عنوان یک اقلیت مذهبی به مناطق امن که از دسترس حکمرانان مرکزی به دور بود، مهاجرت کردند و در آنجا سکنی گزیدند (مهاجر، ۱۹۹۲: ۵۲). دورافتادگی جغرافیایی این مناطق و دوری آنها از ظلم حاکمان سنی و همچنین برخورداری آنها از حمایت خانواده‌های برجسته شیعی، نه تنها سبب تداوم و استمرار یک فرهنگ شیعی در این ناحیه شد، بلکه همچنین باعث جذب شیعیان امامیه از سایر بخش‌ها به این ناحیه گشت. بدین ترتیب جبل عامل در طول تاریخ، همواره به نقطه انتشار فرهنگ

اهل بیت (ع) و مرکز تجمع شیعیان به‌ویژه دانشمندان، نویسندگان، شاعران و مصلحان بزرگ و نام‌آور شیعه تبدیل شد. به‌طور کلی دور افتادگی این مناطق، سطح پایین زندگی و سرانجام فقر منابع اقتصادی باعث شده بود مادامی که مردم این ناحیه، مایه و منشأ تهدید سیاسی حکام شهرهای بزرگ نبودند، آنها به‌تصرف یا کنترل مستقیم این منطقه نپردازند (حر عاملی، بی‌تا، ج ۱: ۱۵).

حکومت لبنان تا اوایل قرن شانزدهم میلادی، همچنان در دست پادشاهان سنی مذهب بود؛ تا آنکه در سال ۱۵۱۶ میلادی قوای عثمانی به نیروهای مملوک یورش بردند و موفق شدند فرمانروایان این سلسله را منقرض کنند. در این هنگام، لبنان جزء امپراتوری پهناور عثمانی - که تحت فرمانروای مسلمانان سنی و ترک‌نژاد بود - قرار گرفت؛ گرچه در این دوره به برخی فرمانروایان محلی لبنان امتیازاتی داده شد، ولی شیعیان همچنان با ظلم و ستم مواجه بودند (غریب، ۲۰۰۰، ج ۱: ۱۸۳-۱۸۴). ظلم حاکمان ترک به شیعیان باعث شد بسیاری از علمای جبل عامل با دعوت حاکمان صفویه به ایران مهاجرت کنند (غریب، ۲۰۰۰، ج ۱: ۲۰۷-۲۰۸)؛ هر چند در این روزگار، با حضور عالمان عاملی در ایران، تشیع در حال بالندگی بود، اما جبل عامل به‌تدریج از وجود عالمان و فقیهان شیعی تهی گشت.

شیعیان در دوران حکومت عثمانی، نسبت به سایر طوایف لبنانی از صحنه سیاسی دور بودند؛ خصوصاً در قرن نوزدهم میلادی که لبنان یک تحول سیاسی، اجتماعی و فکری را پشت سر گذاشت؛ با این حال شیعیان هنوز به صورت عشیره‌ای زندگی می‌کردند و قدرت واقعی طایفه شیعه نیز دست سران عشایر بود. در این زمان بود که فاصله و شکاف میان شیعیان با سایر طوایف زیادتر شد؛ زیرا در این قرن، مارونی‌ها با فرانسه، دروزی‌ها با بریتانیا و ارتدوکس یونانی با روسیه متحد بودند؛ سنی‌ها نیز خود را بخشی از خلافت عثمانی می‌دانستند و از حمایت آنان برخوردار بودند (حماده، ۲۰۰۸: ۸۸-۸۹)؛ در این میان تنها گروه شیعه بود که از هرگونه حمایت خارجی محروم بود و فقط گاهی از جانب حکام قاجار نسبت به رفاه حال آنان علاقه‌ای نشان داده می‌شد؛ به‌ویژه زمانی که بعضی از تجار شیعه در جبل عامل و بقاع سکنی گزیدند؛ البته این حمایت به‌شدت ضعیف بوده و نفوذ چندانی نداشتند (Fawaz, 1983: 20).

طی نیمه دوم قرن نوزدهم میلادی، در نواحی شیعه‌نشین نوعی دگرگونی محدود اقتصادی-اجتماعی پدید آمد و اصلاحات ارضی که توسط حکومت عثمانی در سال ۱۸۵۸ آغاز شد (لوتسکی، ۱۳۵۴: ۱۸۱-۲۹۷)، به رشد روزافزون گروه کوچکی به نام «اشراف» یا «زعماء» کمک کرد. این گروه توانستند مالکیت اراضی وسیعی را به دست آورند. در اواخر قرن نوزدهم، طبقه زعماء گسترش یافت؛ بدین صورت که سه یا چهار خاندان در صیدا، صور و نواحی دیگر با به دست آوردن مالکیت بر اراضی و با تبدیل شدن به کشاورزان مالیات پرداز، خود را وارد این طبقه کردند که می‌توان ظهور آنان را ناشی از سیاست ارضی عثمانی دانست (Buheiri, 1981: 121-122). تمرکز ثروت در دست زعماء، آثار سیاسی نیز در پی داشت؛ زیرا اعضای آنها نمایندگان مناطق شیعی در شوراهای اداری عثمانی-که طی اصلاحات خلافت عثمانی به وجود آمده بود- محسوب می‌شدند؛ اما خیلی زود در اثر رقابت‌های داخلی، نفوذ خانواده‌های زعماء بسیار کاهش یافت. پیدایش زعماء در عین حال محدود به منطقه جنوب شیعه‌نشین بود و ساختار جامعه شیعه در بقاع همچنان به صورت عشیره‌ای باقی ماند (معینی آرائی، ۱۳۷۲: ۲۹). در این منطقه به موازات زعماء، خاندان‌های تحصیلکرده علمای وجود داشتند؛ اینان که از طبقات مختلف بودند، به واسطه تحصیلاتشان از وجهه اجتماعی قابل ملاحظه‌ای برخوردار بودند؛ ولی با این حال از آنجا که علمای روحانیون پایگاه اقتصادی گسترده‌ای نداشتند، به همپیمانی با طبقه اول (زعماء) تکیه داشتند که این مسئله موجب شده بود آنان در تدوین یک خط سیر مستقل سیاسی محدود باشند؛ علاوه بر اینکه طبقه غالب در جامعه که شامل روستاییان و دهقانان بود، به نحو وسیعی تابع زعماء بودند (Buheiri, 1981: 119-120).

با ظهور علایم زوال عثمانی، در بین کشورهای منطقه، لبنان اولین روزنه‌ای بود که کشورهای اروپایی فشار را از آنجا بر خلافت عثمانی آغاز کردند. در سال ۱۸۶۱ در اثر فشار قدرت‌های اروپایی بر امپراتوری عثمانی، منطقه جبل لبنان برای خاتمه دادن به جنگ میان مارونی‌ها و دروزی‌ها، به خودمختاری دست یافت (رابینوویچ، ۱۳۶۸: ۲۰)؛ ولی همچنان به دلیل فشارهای گذشته از سوی حاکمان سنی، شیعیان-که در این منطقه خودمختار، تنها شش درصد از مجموع کل جمعیت را تشکیل می‌دادند- به دلیل

حاشیه‌نشینی اکثریت در جنوب لبنان و منطقه بقاع، هنوز نسبت به سایرین عقب مانده بودند (اسداللهی، ۱۳۷۹: ۲۲-۲۳)؛ این در حالی بود که سایر مناطق لبنان در ازای پیشرفت‌های اقتصادی و مداخلات روزافزون قدرت‌های مختلف اروپایی، شاهد بروز جریان‌های فکری جدید و مکتب‌های مختلف دینی بودند.

در اواخر قرن نوزدهم گرچه گروهی که به تازگی وارد طبقه زعما شده بودند، بانی تجدید حیات و بیداری سیاسی شدند، ولی با این حال، اکثریت شیعیان از لحاظ جغرافیایی در انزوا، از لحاظ سیاسی ضعیف و از نظر اقتصادی تابع حکومت خاندان‌های فتودال متخاصم باقی ماندند (Binder, 1981: 92-93) و به همین منوال، وارد قرن بیستم شدند.

۱-۲- شیعیان در دوره قیمومیت فرانسه بر لبنان

با فروپاشی امپراتوری عثمانی پس از جنگ جهانی اول و ورود مستقیم فرانسه به لبنان، شیعیان در زمینه نگرش نسبت به آینده و نحوه برخورد با فرانسه دچار اختلاف شدند: برخی از آنان خواهان تشکیل کشور بزرگ و فدرال سوریه و ادغام لبنان در آن بودند تا همانند سایر اقلیت‌ها، حقوق بیشتری در اختیار شیعیان قرار گیرد؛ از سوی دیگر برخی دیگر از رهبران طایفه شیعه که نسبت به برخورد بهتر فرانسه در قیاس با عثمانی چشم امید بسته بودند، حاکمیت حاکمان سنی‌مذهب سوریه را بر شیعیان پذیرا نبودند (غریب، ۲۰۰۰، ج ۱: ۲۷۰).

در اوت ۱۹۲۰ نماینده بلندپایه فرانسه، برپایی دولت لبنان بزرگ با مرزهای کنونی‌اش را اعلام کرد و بدین ترتیب شهرهای صور، صیدا و بیروت به منطقه جبل لبنان پیوستند (علیزاده، ۱۳۶۸: ۲۱). در آوریل همان سال، قیمومیت فرانسه بر لبنان رسماً اعلام شد (نانت، ۱۳۷۹: ۳۶۹) و به دنبال آن، در سال ۱۹۲۲ فرانسوی‌ها با تأسیس مجلس نمایندگان - که کلیه فرقه‌های لبنانی، از جمله شیعیان در آن نماینده داشتند- قانون اساسی لبنان را وضع کردند. در مارس ۱۹۲۶ نیز نماینده عالی‌رتبه فرانسه، علاوه بر اعلام قانون اساسی، دولت بزرگ لبنان را به جمهوری لبنان تبدیل کرد (علیزاده، ۱۳۶۸: ۲۱).

از آنجایی که جامعه شیعه طی دهه‌های گذشته نقش مهمی در تحکیم لبنان بزرگ ایفا کرده بود، لذا دولت فرانسه با استفاده از بی‌اعتمادی شیعیان نسبت به ناسیونالیسم، به جامعه شیعیان امتیازاتی واگذار کرد که قبلاً توسط خلفای عثمانی و دیگر رهبران سنی سلب شده بود (رابینوویچ، ۱۳۶۸: ۴۳). در این راستا، در خلال قیام دروزی‌ها در ژانویه ۱۹۲۶، شیعیان به یک دستاورد سیاسی و دینی مهم نایل شدند. فرانسوی‌ها با رسمیت مذهب شیعه به عنوان یکی از مذاهب رسمی در لبنان، رسماً وضعیت حقوقی جداگانه‌ای برای شیعیان قائل شدند و با تأسیس دادگاه‌های شرع جعفری در لبنان، برای نخستین بار در طول تاریخ، شیعیان به عنوان یک گروه دینی جدا از اهل سنت و دارای تشکیلات قضایی مختص به خود، به رسمیت شناخته شدند (Olmert, 1987: 10).

شواهد حاکی از آن است که هدف فرانسوی‌ها از این اقدام، این بود که با راضی نگه داشتن شیعیان، مانع پیوستن آنها به دروزی‌ها و شکل‌گیری یک جبهه متحد اسلامی در لبنان علیه زمامداران فرانسوی حاکم و همیمانان آنها (مارونی‌ها) گردند؛ لذا علی‌رغم رسمیت یافتن شیعیان در لبنان، آنها هنوز در زمینه مناصب اداری و سطوح آموزشی، پرورشی، خدمات بهداشتی و اقتصادی لبنان، ضعیف‌تر از آن بودند که در میان سایر طوایف در رده بالایی قرار گیرند (اسداللهی، ۱۳۷۹: ۲۴).

۱-۳- شیعیان در دوران استقلال

لبنان در سال ۱۹۴۳ از قیومیت فرانسه خارج شد و به استقلال دست یافت. در آن دوران، هر چند مارونی‌ها و سنی‌ها در استقلال لبنان سهم بزرگی داشتند، ولی اتحاد و یکرنگی شیعیان این سرزمین و پیروی آنها از علما و رهبران دینی و نفوذ رجال دینی، آثار عمیقی بر استقلال لبنان داشته است و حتی گفته می‌شود استقلال این سرزمین مدیون فداکاری‌های رهبران دینی شیعیان می‌باشد (دعوتی، ۱۳۵۲: ۷-۸).

آیت الله سید عبدالحسین شرف‌الدین از جمله افرادی بود که مبارزات سیاسی خود را همگام با گروه‌های استقلال طلب آغاز کرده بود تا لبنان را از زیر یوغ دولت عثمانی برهاند. وی با فراخواندن علما، به بیدار نمودن مردم و مقاومت در برابر فرانسه پرداخت و مردم جبل عامل را نیز بر ضد متجاوزان بسیج نمود (گلی‌زواره، ۱۳۸۱: ۱۰).

در اواخر دهه ۱۹۵۰، با تلاش‌ها و مجاهدت‌های علامه شرف‌الدین در راستای خروج شیعیان از حالت انزوا، به تدریج نشانه‌های اولیه تغییرات عمیق و گسترده اجتماعی عیان گشت. در این دوره از یک سو شاهد روند سریع جابه‌جایی شیعیان به سمت شهرها می‌باشیم که بدین ترتیب شیعیان با خروج از انزوا، به شهرهای بزرگ مهاجرت کردند و همچنین از سوی دیگر در سال ۱۹۵۸ با شروع اولین بحران داخلی لبنان، طایفه شیعه در برابر آزمونی مهم قرار گرفت؛ در این بحران که جنگ میان مسلمانان و مسیحیان بر سر قدرت بود، انتظار می‌رفت شیعیان در صف مخالفان مسیحی سنگربندی کنند، ولی شیعیان نه به علت رضایت از حاکمیت مسیحیان، بلکه به دلیل ترس و وحشت از سلطه مجدد اهل سنت، در این جنگ موضع‌گیری نکردند و خواهان حفظ وضع موجود بودند (اسداللهی، ۱۳۷۹: ۲۶-۲۷).

۱-۴- حکومت شهاب و امام موسی صدر

ژنرال فؤاد شهاب، به عنوان فرمانده ارتش لبنان، موضع بی‌طرفانه‌ای در خلال بحران داخلی ۱۹۵۸ اتخاذ کرد (غریب، ۲۰۰۰، ج ۲: ۱۰۹)؛ لذا بسیاری از مردم لبنان وی را به دیده نامزد ملی در پست ریاست جمهوری می‌نگریستند و از آنجا که وی به دنبال یکپارچگی بود، نهایتاً به عنوان ریاست جمهور جدید به قدرت رسید (اسداللهی، ۱۳۷۹: ۲۷)؛ از جمله مهم‌ترین برنامه‌های وی برای حل مشکلات لبنان، کاستن از سلطه حاکمیت مارونی سیاسی و حمایت از خواسته‌های انقلابیون، نزدیکی لبنان به جهان عرب، کاستن از محرومیت شدید مسلمانان و مشارکت آنان در امور کشور و پایان دادن به فساد اداری بود (حسینیان، ۱۳۸۰: ۱۱). وی همچنین در عمل با تشکیل یک دولت ائتلافی، توازن سیاسی را برقرار کرد و با برقراری صلح و آرامش نسبی در لبنان، در عرصه اصلاحات اقتصادی و اجتماعی گام برداشت (صیلی، ۱۹۷۲: ۲۵۲).

عدم شرکت شیعیان در جنگ داخلی ۱۹۵۸ انگیزه‌ای شد برای سیاستی که فؤاد شهاب در مورد مناطق شیعه‌نشین اعمال کرد؛ زیرا عدم شرکت شیعیان در جنگ داخلی، این معنا را در برداشت که طایفه شیعه خواستار حفظ چارچوب سیاسی کشور است؛ لذا

برای حفظ این موضع‌گیری که ممکن بود در اثر فشارهای داخلی یا انگیزه‌های خارجی تغییر کند، باید حداقل امکانات در اختیار آنان قرار می‌گرفت تا به نظام سیاسی موجود وفادار بمانند (Olmert, 1981: 17). حضور آیت الله سید موسی صدر در لبنان، همزمان با ریاست جمهوری فؤاد شهاب بوده است و ایشان در این دوره برای رهایی شیعه از محرومیت، به اعمال سیاست‌های اصلاحی شهاب کمک کرد (غریب، ۲۰۰۰: ۱۰۹).

در کنار تحولات داخلی لبنان، در سوریه رژیم بعثی با گرایش ملی‌گرایی عربی و ایدئولوژی سوسیالیستی، قدرت را به دست گرفت و به موازات این تحول، در لبنان نیز یک چارچوب سیاسی نوین بر مبنای جریان‌های چپ در حال شکل‌گیری بود. در این دوره احزاب چپ به علت وجود فقر جامعه، جهل و فساد رجال دین و ظلم فئودال‌ها، قدرت و شهرتی پیدا کرده بودند (چمران، ۱۳۶۲: ۵۳) و در نتیجه، شیعیان مهاجری که از نقاط محروم لبنان به بیروت آمده بودند نیز به آسانی جذب شعارهای رادیکال چپ‌گرایان شدند و از آنجایی که شیعیان در آن زمان عموماً فاقد یک رهبری قوی و شناخته شده بودند، خود را نسبت به سایرین عقب مانده یافتند (اسداللهی، ۱۳۷۹: ۳۰)؛ علاوه بر اینکه در این دوران، کشور ایران به عنوان تنها کشور شیعی نیز، به دلیل همکاری با اسرائیل و گروه‌های مسیحی در لبنان، هیچ حمایتی از شیعیان به عمل نمی‌آورد. با پیوستن بسیاری از جوانان شیعه به سازمان‌های چپ‌گرا، آیت الله سید موسی صدر وارد صحنه شد و به همراه وی، مرحله‌ای جدید و پراهمیت در تاریخ شیعیان لبنان آغاز گشت.

۲- وضعیت شیعیان پس از ورود امام موسی صدر به لبنان

۲-۱- ورود امام موسی صدر به لبنان
سیدموسی صدر فرزند آیت الله سید صدرالدین صدر، در سال ۱۳۰۷ شمسی در شهر قم به دنیا آمد. وی پس از اتمام دوره متوسطه در سال ۱۳۲۰ به صورت تمام‌وقت وارد حوزه علمیه قم شد (اباذری، ۱۳۸۳: ۱۷-۲۵)؛ همچنین در کنار دروس حوزوی، در سال ۱۳۲۹ از محدود طلبه‌هایی بود که در رشته «اقتصاد» وارد دانشگاه تهران شد. صدر قبل از عزیمت به نجف اشرف، از سوی علامه طباطبایی مسئولیت نظارت بر نشریه «انجمن تعلیمات دینی» را

بر عهده گرفت. وی همزمان با تحصیل در حوزه علمیه نجف، به عضویت هیئت امنای جمعیت «منتدی النشر» درآمد و پس از بازگشت به قم، ضمن اداره یکی از مدارس دولتی، مسئولیت سردبیری مجله تازه تأسیس «مکتب اسلام» را عهده‌دار گشت. در آخرین سال اقامت در قم نیز با همفکری آیت الله بهشتی و آیت الله مکارم شیرازی، گام‌هایی در تدوین طرحی گسترده جهت اصلاح نظام آموزشی حوزه‌های علمیه برداشت (کمالیان، ۱۳۸۶: ۲۲). وی در سال ۱۳۳۸ به توصیه حضرات آیات بروجردی، حکیم و شیخ مرتضی آل یاسین و همچنین بنا بر وصیت مرحوم آیت الله سید عبدالحسین شرف‌الدین، به عنوان جانشین ایشان برای هدایت شیعیان لبنان به آنجا رفت (احمدی، ۱۳۸۵: ۵). با ورود ایشان به لبنان، دانشمندان، علمای طراز اول، صاحب‌نفوذان، بزرگان و مردم شیعه لبنان به استقبال ایشان آمدند و مراتب دوستی، صمیمیت و همکاری خود را اعلام داشتند؛ بنابراین ایشان از همان روزهای اول، فعالیت‌های خود را بر مبنای دو محور اساسی قرار داد: یک. تکمیل کارهای مرحوم شرف‌الدین؛ دو. طرح برنامه‌های جدید و آغاز اقدامات اساسی (دعوتی، ۱۳۵۲: ۱۰).

با ورود سید موسی صدر به لبنان در نیمه‌های دهه شصت، وی ناتوانی و عدم تمایل رهبران سنتی شیعه را در رویارویی با مشکلات ناشی از اصلاحات در لبنان مشاهده کرد؛ افزون بر آنکه پیوستن بسیاری از جوانان شیعه به سازمان‌های چپ‌گرای لائیک را نیز با نگرانی شاهد بود (غریب، ۲۰۰۰: ۱۱۰-۱۱۲). احزاب چپ شامل حزب کمونیست، حزب قومی سوری، سازمان‌های ناصری «رابطون»، سازمان‌های افراطی فلسطین و حتی فتح بودند که عده زیادی از شیعیان را دور خود جمع کرده بودند (چمران، ۱۳۶۲: ۵۳-۵۴). تمایل شیعیان به سوی احزاب چپ بدان خاطر بود که شیعیان علی‌رغم کثرت جمعیت نسبت به سایر طوایف، هیچ‌یک از عوامل مورد نیاز برای اعمال قدرت در جامعه لبنان را در اختیار نداشتند؛ زیرا مهم‌ترین عوامل برای اعمال نفوذ در لبنان عبارت بود از: اولاً قدرت در آنجا متأثر از توان ذاتی یک طایفه است و ثانیاً نیازمند حمایت خارجی از یک طایفه می‌باشد که در این دوران تمام طوایف و قبایل در لبنان به غیر از شیعیان، بسته به نوع مذهب، به یک کشور خارجی وابسته بودند (محمدی، ۱۳۸۵: ۲۳۲-۲۳۳).

از آنجایی که طایفه شیعه از نعمت دو عامل مذکور محروم بوده است، لذا شیعیان لبنان محیط بسیار مساعد و آماده‌ای برای فعالیت سیاسی گروه‌های چپ بوده‌اند. علاوه بر اینکه محرومیت اجتماعی شیعیان، عامل تسهیل‌کننده‌ای در تهیه مقدمات یک انقلاب اجتماعی به‌شمار می‌رفت، باید متذکر این مسئله شد که علی‌رغم جذب بسیاری از جوانان شیعه در این احزاب، از آنجایی که افکار و اهداف این احزاب با عقیده مردم و فرهنگ شیعیان لبنان هماهنگ نبود، لذا این احزاب نتوانسته بودند به طور کامل از توده‌های وسیع شیعه برای مبارزات خود بهره‌برداری نمایند (غریب، ۲۰۰۰، ج ۲: ۱۱۲-۱۱۳).

آیت الله سید موسی صدر برای حل این مشکلات، همزمان با آغاز فعالیت‌های گسترده دینی و فرهنگی خود در مناطق شیعه‌نشین لبنان، مطالعات عمیقی به منظور ریشه‌یابی عوامل عقب‌ماندگی اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی شیعیان لبنان به اجرا گذارد و حاصل این مطالعات، برنامه‌هایی بود که در راستای سیاست محرومیت‌زدایی، طراحی و اجرا شد. وی پس از تجدید سازمان جمعیت خیریه «البر و الاحسان»، با تنظیم برنامه‌ای فوری جهت تأمین نیازهای مالی خانواده‌های بی‌بضاعت و راه‌اندازی ده‌ها جمعیت خیریه، مؤسسه‌ای فرهنگی و آموزش حرفه‌ای در لبنان راه‌اندازی کرد که حاصل آن کسب اشتغال و خودکفایی اقتصادی بسیاری از خانواده‌های بی‌بضاعت، کاهش درصد بی‌سوادی، رشد فرهنگ عمومی و به اجرا در آمدن پروژه‌های عمرانی در مناطق محروم آن کشور بود (غریبه، ۱۳۸۵: ۱۵). گرچه این اقدامات برای شیعیان منطقه مفید بود، ولی این امکانات هیچ‌گاه برای کل شیعیان کافی نبوده و آنها هنوز نیازمند ابزار قانونی برای احقاق حقوق طایفه شیعه در سراسر لبنان بودند. این در حالی بود که همه طوایف موجود در لبنان، با برخورداری از مرکزیت و دستگاه رهبری ویژه، از حقوق خویش دفاع می‌کردند و تنها طایفه شیعه فاقد تشکیلات و مرکزیت قانونی بود. بدین ترتیب این روال باعث شده بود آنها حتی از حقوق بسیار ناچیزی که براساس قانون طایفگی به آنان تعلق می‌گرفت، محروم بمانند. آیت الله سیدموسی صدر با درک مشکل فوق، برای فراهم نمودن ابزارهای قانونی ایفای حقوق شیعیان، رهسپار بیروت شد و مبارزات وسیعی را در این خصوص آغاز نمود.

۲-۲- فعالیت‌های سیاسی امام موسی صدر

آیت الله سید موسی صدر برای احقاق حقوق قانونی شیعیان، تمام نیروی خود را برای تأسیس یک مجلس قانونی شیعه به کار گرفت؛ اما در این راه با کارشکنی‌ها و مخالفت‌های فراوانی روبرو شد که از جمله عمده‌ترین مخالفان وی، رهبران سنتی شیعه و اهل سنت بودند؛ زیرا آنها تشکیل این مجلس را خسروانی برای منافع خود تلقی کرده، هراس داشتند تأسیس این مجلس، مقدمه‌ای برای کوتاه کردن دست آنان از کانون قدرت در میان شیعیان باشد. آیت الله صدر با جدیت و تلاش خود، اهدافی را از تأسیس این مجلس دنبال می‌کرد که مهم‌ترین آنها عبارتند از:

یک. موضع‌گیری کامل اسلامی از نظر فکری، علمی، مبارزه و جهاد؛

دو. تنظیم شئون طایفه‌ای شیعیان و بهسازی اجتماعی و اقتصادی آنان؛

سه. اقدام اساسی جهت جلوگیری از تفرقه میان مسلمانان؛

چهار. همکاری با همه طوایف مذهبی لبنان و کوشش برای حفظ وحدت کشور؛

پنج. توجه و مراقبت نسبت به مسئولیت‌های ملی و وطنی و حفاظت از استقلال و آزادی

لبنان و پاسداری از سرزمین، مرزها و حدود کشور؛

شش. مبارزه‌ای پیگیر با جهل، فقر، تخلفات، ستم اجتماعی و فساد اخلاقی؛

هفت. یاری، مساعدت و پشتیبانی از مقاومت فلسطین و همکاری با دولت‌های مترقی و

برادران عرب در آزادسازی سرزمین‌های غصب‌شده توسط رژیم اشغالگر قدس و...

(حجتی کرمانی، ۱۳۶۴: ۲۲).

با تلاش‌های پیگیر آیت الله سید موسی صدر و پیشنهاد ایشان، نمایندگان شیعیان

در مجلس شورای لبنان، یک طرح قانونی را تقدیم مجلس کردند و با تصویب مجلس

و امضای رئیس جمهور لبنان، شیعیان در سال ۱۹۶۷ اجازه یافتند مجلسی را به نام

«المجلس الاسلامی الشیعی الاعلی» برای دفاع از حقوق حقه خود تأسیس کنند

(اباذری، ۱۳۸۱: ۱۱۵).

در تاریخ ۲۳ می ۱۹۶۹ ایشان به ریاست این مجلس انتخاب شد و با اعطای لقب «امام» به وی، رسماً به عنوان رهبر طایفه شیعیان لبنان انتخاب شد (شرف الدین، ۱۹۹۶: ۱۳۱)؛ بدین ترتیب پس از مطرح شدن امام موسی صدر به عنوان رهبر شیعیان، روحانیون لبنان برای نخستین بار دارای جایگاهی بلندمرتبه و ارزشمند در میان اقشار مختلف طایفه شیعه شدند و ابزاری قانونی برای فعالیت‌های تشکیلاتی در اختیار آنان قرار گرفت (اسداللهی، ۱۳۷۹: ۳۲)؛ زیرا قدرت سیاسی در لبنان به طور عمده میان مارونی‌ها و اهل سنت تقسیم می‌شد و شیعه از وزن سیاسی و جایگاهی محکم برخوردار نبود؛ لذا عمده‌ترین فایده این مجلس برای شیعیان لبنان، ایجاد روحیه خودآگاهی در میان شیعیان و افزایش نفوذ در سیاست لبنان بود تا به حقوق خود در جامعه طایفه‌ای لبنان دست یابند.

با تشکیل مجلس اعلای شیعه، گرچه شیعه ابزار قانونی اول برای کسب قدرت در لبنان را به دست آورد، ولی با این حال امام موسی صدر به خوبی درک کرد که نیاز شیعیان لبنان به حمایت یک قدرت پرتوان خارجی، تضمین دیگری برای این طایفه به شمار می‌آید و از آنجایی که همه طوایف عمده لبنان به جز شیعیان از حمایت یک قدرت خارجی بهره‌مند بودند، لذا ابتدا امام موسی صدر به دنبال جلب نظر ایران به عنوان یک حکومت شیعی بود.

در راستای کسب ابزار دوم برای قدرت‌یابی شیعیان در لبنان، به‌ناچار امام موسی صدر در سال ۱۹۷۳ با سوریه به رهبری مرحوم حافظ اسد دست به ائتلاف سیاسی زد و به دنبال آن، ایشان با شیعه دانستن علوی‌های سوریه - که حافظ اسد نیز جزء آنها بود - به این ائتلاف مشروعیت دینی داد و در مقابل، حافظ اسد نیز به کمک‌های مالی و سیاسی شیعیان و همچنین پشتیبانی نظامی و تسلیحاتی مبادرت ورزید (علیزاده، ۱۳۶۸: ۱۹۲)؛ بدین ترتیب منافع شیعیان که هیچ‌گاه مورد توجه و حمایت قدرت خارجی قرار نگرفته بود، آشکارا با منافع سوریه هماهنگ شد و در نهایت نیز، دومین ابزار کسب قدرت شیعیان فراهم شد؛ در واقع، با این دو کار هدف استراتژیک امام موسی صدر آن بود تا شیعیان لبنان را همسان دیگر طوایف، در تمامی عرصه‌های حیات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی آن کشور مشارکت دهد.

با آغاز دهه ۱۹۸۰، مسئله بحران جنوب لبنان به دغدغه اصلی و محوری در حرکت سیاسی امام موسی صدر تبدیل شد. وی اوضاع حاکم بر جنوب لبنان را اعم از فقر مطلق، تعداد زیاد بیسوادان و بی‌توجهی نسبت به امنیت جنوب، نمونه‌ای از سیاست‌های بیمارگونه جنوب می‌دانست (شرف‌الدین، ۱۹۹۶: ۱۳۳-۱۳۴) و در این راستا، عامل اصلی محرومیت شیعیان و سایر طوایف در جنوب لبنان را اهمال و کوتاهی دولت دانسته، اظهار داشت: «لازم است دولت مستقیماً وارد عمل شود و این امر تحقق نیافته است ... اما در خصوص شرکت و به کار گماردن شیعیان در ادارات و مؤسسات دولتی، شیعیان تنها دسته لبنانی‌اند که حقوق خویش را از قانون کشور استیفا نکرده‌اند» (قوچانی، ۱۳۸۵).

فراخوانی‌های مکرر وی برای بهبود بخشیدن به اوضاع جنوب لبنان، پیامی فراتر از توییح و سرزنش برای دولت مارونی لبنان داشت و همچنین رهبران سنتی شیعه در منطقه را به مبارزه فرا می‌خواند؛ گرچه بخش اعظم این درخواست‌ها در خصوص رشد و توسعه منطقه جنوب بود، ولی در واقع این درخواست‌ها صرفاً در مسائل عمرانی و رفاهی جنوب خلاصه نشد، بلکه در کنار آن مسائل و مشکلات امنیتی و تعرض به جان و مال مردم جنوب بالاخص شیعیان، از نگرانی‌های عمده وی بود که دولت در تأمین آن کوتاهی می‌کرد. مشکل دیگر برای شیعیان جنوب این بود که در این منطقه برخی ظلم‌هایی از سوی فلسطینی‌ها بر شیعیان تحمیل می‌شد؛ لذا امام موسی صدر علی‌رغم حمایت از مبارزان فلسطینی در ابعاد سیاسی ایدئولوژیک (مبارزه با اسرائیل) به آنها نیز برای ادامه وضعیت موجود هشدار داد.

تداوم کوتاهی‌ها و ظلم به مردم جنوب لبنان، امام موسی صدر را متوجه ایجاد یک تشکیلات سیاسی رسمی در کنار مجلس اعلا برای رفع محرومیت از جامعه لبنان به خصوص مردم جنوب نمود. وی با هدف ایجاد عدالت و مساوات برای همگان در جنوب لبنان و سایر نقاط این کشور، معتقد بود باید بدون هیچ تمایزی بین طوایف لبنانی و تنها با تکیه بر ملیت لبنانی، به دنبال رفع محرومیت از جامعه باشیم؛ لذا در این راستا «حرکت المحرومین» را تأسیس کرد تا ضمن برقراری توازن بین طوایف مختلف لبنان، محرومیت را از کل جامعه لبنان دور کند (حیدر، ۱۹۹۵: ۴۹-۵۰). اهداف اصلی شیعیان از این اقدام

عبارت بود از: سهم بیشتر از قدرت، جایگاه مناسب در نظام سیاسی لبنان، حفاظت از مناطق شیعه‌نشین هم‌مرز با اسرائیل، اختصاص بودجه و طرح‌های عمرانی برای مناطق شیعه‌نشین و رسیدگی به شکایات شیعیان (رابینوویچ، ۱۳۶۸: ۴۴). بعد از این تاریخ، مجلس اعلای شیعیان بیشتر در سطح رهبران و مجامع رسمی بین‌المللی فعالیت می‌کرد و «حرکت المحرومین» نیز علاوه بر پیگیری اهداف شیعی، وظیفه ساماندهی توده‌های محروم لبنان را بر عهده داشت.

جنبش محرومان به رهبری امام موسی صدر خیلی زود توانست در میان مردم لبنان به‌ویژه شیعیان - که از ابتدایی‌ترین امکانات سیاسی و اجتماعی محروم بودند - جایگاه خاصی بیابد. تلاش‌های وی در عرصه اجتماعی باعث شد وی در عرصه سیاسی نیز بتواند رهبری سنتی جامعه شیعیان را کنار بزند و خود به نماینده اصلی دردها و خواسته‌های شیعیان تبدیل شود؛ گرچه مهم‌ترین محور فعالیت‌های این جنبش مبتنی بر تأسیس مؤسسات اقتصادی و اجتماعی برای طوایف مختلف لبنان به‌ویژه محرومان این کشور بود، ولی در عمل جوانان شیعه برای مقابله با اسرائیل، مخفیانه آموزش‌های نظامی دیدند؛ در این راستا پس از دیدار امام موسی صدر با جمال عبدالناصر، گروهی از جوانان شیعه به مصر اعزام شدند تا فنون نظامی را فرا بگیرند. با بازگشت این جوانان به عنوان اولین کادرهای مقاومت لبنان، عملیات ایذایی مشترک رزمندگان فلسطینی - لبنانی در شمال فلسطین اشغالی آغاز شد که این نوع عملیات‌های مشترک تا اوایل ۱۹۷۲ ادامه یافت. پس از آن، با همت امام موسی صدر، مؤسسه صنعتی جبل عامل با ریاست مصطفی چمران به طور رسمی کادرسازی خود را آغاز کرد (یزدی، ۱۳۷۵: ۴۰۹). شیعیان به رهبری امام موسی صدر، فعالیت‌های نظامی را به صورت مخفیانه ادامه دادند تا اینکه در سال ۱۹۷۵ در یکی از دوره‌های آموزشی در بعلبک، با انفجار ناگهانی یک مین ضد تانک در دست‌های مربی آموزشی، ۲۸ نفر به شهادت رسیدند و ۴۵ تن نیز مجروح شدند. علی‌رغم اینکه در این موقعیت هنوز امام موسی صدر فرصت اعلام عمومی حرکت نظامی را مناسب نمی‌دید، ولی به‌ناچار انتشار خبر انفجار در بعلبک، باعث شد امام موسی صدر رسماً ولادت شاخه نظامی «حرکت المحرومین» را تحت عنوان «افواج المقاومة اللبنانية امل» اعلام نماید

(چمران، ۱۳۶۲: ۱۸۷-۱۸۸). این برای اولین بار در تاریخ لبنان بود که طایفه شیعه در چارچوب یک تشکیلات نظامی مستقل و غیروابسته به دیگران، حضور خود را به اثبات می‌رساند. گرچه شیعیان با تأسیس این جنبش تحت رهبری یک نهاد دینی و برخوردار از حمایت کشور سوریه، در صدد بودند به اهداف واقعی خود در جامعه لبنان برسند، ولی در ادامه موانعی همچون شکل‌گیری جنگ داخلی لبنان، شیعیان را در رسیدن به اهداف خود با مشکل مواجه ساخت.

۲-۳- شیعیان و جنگ داخلی لبنان

پس از گسترش فعالیت سیاسی نظامی شیعیان در راستای ایفای حقوق خود، طایفه شیعه به یک گروه پویا و معترض به وضع موجود شیعیان لبنان تبدیل شدند. امام موسی صدر برای رفع محرومیت‌ها و مشکلات شیعیان، همزمان با تقویت بنیه دینی و اعتلای بینش ایشان، سعی کرد با دمیدن روحیه خودباوری و تلاش در رفع محرومیت از این طایفه، اندیشه خود را به سایر طوایف نیز گسترش دهد؛ در واقع اتخاذ رویکرد جدید توسط شیعیان و تجدید حیات هویتی شیعه باعث شده بود شیعیان لبنان به دنبال اهداف اساسی باشند و به تغییر در نظام سیاسی- طایفه‌ای لبنان برای رسیدن به اهداف خود تمایل یابند (خلجی، ۱۳۸۱: ۲۵).

در این راستا امام موسی صدر خواستار الغای طایفه‌گری در لبنان بود و راه‌حل اساسی مشکلات را ایجاد یک حکومت دموکراتیک و بدون در نظر گرفتن وابستگی‌های طایفی می‌دانست (یزدی، ۱۳۷۵: ۴۱۹). البته شیعیان با بسیاری از افراطیون که خواستار سرنگونی حکومت ملی لبنان و عدم رعایت اصل تكثرگرایی دینی و مذهبی بودند، مخالفت ورزیدند؛ در این راستا امام موسی صدر معتقد بود: «اصل تكثرگرایی دینی و مذهبی، نمایندگی مطلوب و ممکن برای همه طوایف را تضمین می‌نماید» (فضل الله، ۱۹۹۴: ۱۸).

مقبولیت تكثرگرایی مذهبی نزد امام موسی صدر باعث شد وی با تلاش فراوان، حرکت «گفتگوی بین ادیان و تقریب مذاهب» را در لبنان به راه بیندازد و بدین ترتیب، قدرت و توانایی رهبری فراطایفه‌ای وی رو به فزونی رفت (کمالیان، ۱۳۸۶: ۲۴). اما شکل‌گیری جنگ داخلی میان طوایف لبنانی در سال ۱۹۷۵ با هدف تأمین منافع طایفه

خود، عاملی شد تا امام موسی را در دستیابی به وحدت ملی در لبنان ناکام گذارد. با شروع جنگ داخلی، وضعیت به گونه‌ای شد که وی مجبور گشت صرفاً به صورت یک رهبر شیعه رفتار نماید. او اساسی‌ترین وظیفه خود را در حفاظت از شیعه و تداوم حضور آن به عنوان یک قدرت مؤثر در شرایط بی‌ثبات جنگ داخلی می‌دانست و در این موقعیت، ورود شیعیان به جنگ داخلی را به مصلحت نمی‌دانست؛ اما با این حال امام موسی صدر علاوه بر هدایت طایفه شیعه، تمامی تلاش‌های خود را در پایان دادن به بحران داخلی به کار گرفت و در این راستا با انجام اعتصاب در مسجد عاملیه بیروت، سعی در فروکش نمودن جنگ داشت (مرکز مطالعات و تحقیقات امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۴۳).

با اتخاذ این سیاست از سوی وی، گرچه بیشتر مناطق شیعه‌نشین در قیاس با سایر طوایف خسارت کمتری دیدند، ولی از هم گسیختگی ناشی از جنگ در نظام عمومی لبنان باعث شده بود امام موسی صدر و یارانش در برابر یک مشکل قرار گیرند و آن اینکه، نظام سیاسی‌ای که آنها قصد حمایت از آن را داشتند، با تجزیه قدرت در لبنان، باعث به هم ریختن تعادل نظام موجود شد و بنابراین از لحاظ قدرت چیزی نصیب شیعیان نشد و آنها عملاً هیچ نقطه مشخصی از خاک لبنان را در اختیار نداشتند (اسداللهی، ۱۳۷۹: ۴۰-۴۱). بدین ترتیب جایگاه شیعیان در معادلات سیاسی و نظامی لبنان تضعیف شد؛ البته ذکر این نکته ضروری است که در این دوران، گرچه جنگ داخلی، عاملی جهت تضعیف شیعیان به‌شمار می‌رفت، ولی با این حال وقوع دو واقعه بسیار مهم در اواخر دهه ۱۹۷۰ سرنوشت شیعیان را به شدت تحت تأثیر قرار داد: «اولی ناپدید شدن امام موسی صدر و دومی پیروزی انقلاب اسلامی ایران بود. این دو واقعه تا حد بی‌سابقه‌ای آگاهی سیاسی شیعیان را افزایش داده، مجدداً به آنها هویت بخشید» (Marirus, 1980: 268).

۲-۴- ناپدید شدن امام موسی صدر و تقارن آن با پیروزی انقلاب اسلامی

با تضعیف نظام سیاسی لبنان در اثر جنگ داخلی ۱۹۷۵ و تجاوز اسرائیل در سال ۱۹۷۸، امام موسی صدر با هدف ایجاد اتحاد بین گروه‌های داخلی لبنان و همچنین جلب حمایت کشورهای عربی و متقاعد ساختن آنان به منزوی کردن اسرائیل و تحریم هرگونه رابطه با اشغالگران و به منظور تقویت جنبش محرومان در مبارزه با اسرائیل، به کشورهای مختلف

مسافرت کرد و پس از مذاکره با مقامات کشورهای سوریه، اردن، عربستان و الجزایر، بنا بر دعوت رسمی عمر قذافی رهبر لیبی، در تاریخ ۲۵ اوت ۱۹۷۸ (۳ شهریور ۱۳۵۷) به همراه شیخ محمد یعقوب و یک روزنامه‌نگار به نام عباس بدرالدین وارد لیبی شد (شرف‌الدین، ۱۹۹۶: ۱۵۰). پس از پنج روز اقامت در آنجا، در حالی که قرار بود به ایتالیا بروند، خبر ناپدید شدن آنان انتشار یافت؛ در حالی که لیبی خروج این افراد را از این کشور اعلام داشت، سران ایتالیا ورود امام موسی صدر به خاک خود را جعلی اعلام کردند (مرادی، ۱۳۷۴: ۶۱-۶۲).

طی بررسی‌های دستگاه‌های قضایی لبنان و ایتالیا و همچنین تحقیقات انجام شده از سوی برخی سازمان‌های بین‌المللی و واتیکان، ادعای لیبی مبنی بر خروج امام موسی صدر از آن کشور و ورود ایشان به رم تکذیب شد و بدین ترتیب تاکنون سرنوشت ایشان در پرده ابهام باقی مانده است (مرکز مطالعات و تحقیقات امام موسی صدر، ۱۳۸۰: ۲۴-۲۸).

با ربوده شدن امام موسی صدر، از یک سو شیعیان لبنان رهبر خود را از دست داده بودند و از سوی دیگر اقتدار و کارآمدی رهبران سنتی جامعه شیعه (افرادی همچون کامل اسعد، کاظم خلیل و عادل عسیران) در اداره امور شیعیان کاهش یافته بود و آنان دیگر قادر به حفظ موقعیت خود نبودند (رابینوویچ، ۱۳۶۸: ۹۵). گرچه با وضعیت فوق امید شیعیان در داشتن آینده‌ای بهتر کمرنگ شد، ولی در این دوره که احساس می‌شد آنان دیگر قادر به حفظ موقعیت خود نباشند، پیروزی انقلاب شیعی در ایران، آنها را به آینده امیدوار کرد. پیروزی انقلاب اسلامی ایران در این دوره، زمینه‌ساز احیای مجدد نهضت شیعی لبنان و الهام‌بخش رهایی مردم شیعه در مبارزه با اسرائیل شد و این کشور به مناسب‌ترین محل رشد و پرورش افکار انقلابی شیعه درآمد؛ بدان خاطر که «سرنگونی حکومت پهلوی موفقیت‌هایی را که یک جنبش مردمی و سازماندهی شده شیعی با انگیزه‌های دینی می‌توانست بدان دست یابد، به اثبات می‌رساند» (کدیور، ۱۳۷۹: ۱۱۵-۱۱۶). لذا پیروزی انقلاب شیعی در ایران، ضمن ایجاد اعتماد به نفس در میان جامعه شیعه لبنان، تبدیل به الگویی برای مبارزه علیه اشغال و بی‌عدالتی در جامعه لبنان شد و شیعیان در این کشور با

کنارگذاردن سایر الگوها و اتخاذ الگوی برگرفته از ایران، به مبارزه برای کسب حقوق خود در جامعه لبنان پرداختند و همچنین از حمایت مستقیم یک کشور انقلابی شیعه برخوردار شدند.

در ادامه با ورود جمهوری اسلامی ایران به صحنه سیاسی لبنان، این کشور به مهم‌ترین کانال، برای اثرگذاری بر مسئله قدس، فلسطین و منازعه اعراب با رژیم صهیونیستی تبدیل شد و شیعیان لبنان نیز با انتقال از حاشیه به مرکز ثقل تحولات، نقش فزاینده‌ای در تحولات سیاسی اجتماعی لبنان بر عهده گرفتند؛ به گونه‌ای که در حال حاضر بدون در نظر گرفتن دیدگاه‌ها و خواسته‌های آنان، دستیابی به هرگونه توافق در جامعه فرقه‌ای طایفه‌ای لبنان ممکن نمی‌باشد.

در پی موفقیت‌های حاصل شده از انقلاب اسلامی ایران در لبنان - که مرهون تلاش‌های امام موسی صدر در تهیه مقدمات پذیرش آرمان‌های انقلاب ایران از سوی شیعیان لبنان بوده است - دشمنان جمهوری اسلامی ایران همواره در سه دهه اخیر به دنبال آن بودند تا بتوانند با موج اسلام‌گرایی متأثر از انقلاب اسلامی مقابله نمایند و در حال حاضر نیز طرح مسائلی همچون «خاورمیانه جدید» و مبارزه با «هلال شیعی»، حاکی از تلاش بی‌وقفه و نظام‌مند جهان غرب به سرکردگی امریکا و هم‌پیمانان منطقه‌ای اش جهت مهار خاورمیانه اسلامی با محوریت تفکر شیعی و انقلاب اسلامی ایران می‌باشد.

نتیجه‌گیری

شیعیان لبنان در جامعه فرقه‌ای طایفه‌ای این کشور، همواره در قیاس با سایر طوایف از صحنه قدرت به دور بوده، نسبت به جمعیت خود، سهم ناچیزی از قدرت را دارا بودند. علی‌رغم سعی و تلاش رهبران سنتی شیعه و علمای مذهبی، آنها نتوانستند به جایگاه واقعی خود در این کشور دست یابند.

در اواخر قرن نوزدهم که طوایف لبنانی با حمایت‌های روزافزون قدرت‌های خارجی، شاهد پیشرفت‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی بودند، شیعیان هنوز به دلیل حاشیه‌نشینی در جنوب لبنان و منطقه بقاع، هنوز نسبت به سایرین عقب بوده، تلاش رهبران

طوایف شیعی نیز منجر به پیشرفت جامعه شیعه نشد؛ بدین ترتیب اکثریت شیعیان از لحاظ جغرافیایی در انزوا، از لحاظ سیاسی ضعیف و از نظر اقتصادی تابع حکومت خاندان‌های فتودال باقی ماندند.

در نیمه اول قرن بیستم با همت علمایی چون علامه شرف‌الدین که بانی تجدید حیات و بیداری سیاسی شیعه در این دوره تلقی می‌گردد، به تدریج نشانه‌های اولیه تغییرات اجتماعی در میان شیعیان عیان گشت؛ اما هنوز بسیاری از شیعیان از لحاظ فکری به سازمان‌های چپ‌گرای لائیک و سازمان‌های افراطی عربی وابسته بودند.

با ورود امام موسی صدر به لبنان در نیمه‌های دهه شصت میلادی، وی ناتوانی رهبران سنتی شیعه در رویارویی با مشکلات و پیوستن بسیاری از جوانان شیعه به سازمان‌های چپ‌گرای لائیک را با نگرانی شاهد بود؛ لذا ایشان ضمن تکمیل اقدامات محروم شرف‌الدین، اقدامات مهمی به منظور پویایی طایفه شیعه در این کشور آغاز نمود. برای حل مشکلات طایفه شیعه، ایشان در کنار فعالیت‌های گسترده دینی و فرهنگی خود در مناطق شیعه‌نشین لبنان، مطالعات عمیقی به منظور ریشه‌یابی عوامل عقب‌ماندگی شیعیان لبنان به اجرا گذارد و در نتیجه، دو اقدام را برای ارتقای جایگاه شیعیان در این کشور ضروری دانست: تقویت داخلی طایفه شیعه و برخورداری از حمایت قدرت خارجی.

به منظور تقویت جایگاه داخلی شیعیان در جامعه لبنان، ایشان علاوه بر تأسیس مؤسسات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و آموزشی، ایجاد یک ابزار قانونی برای احقاق حقوق طایفه شیعه را حیاتی دانسته، علی‌رغم مخالفت‌ها و کارشکنی‌های رهبران سنتی شیعه و اهل سنت، «مجلس اعلای شیعه» را تأسیس نمود.

با تشکیل مجلس اعلای شیعه، گرچه شیعیان ابزار قانونی اول برای کسب قدرت در لبنان را به دست آورده بودند، و با این حال آیت الله صدر نیاز شیعیان لبنان به حمایت یک قدرت پرتوان خارجی را تضمین دیگری برای تقویت این طایفه به‌شمار می‌آورد. عواملی همچون همکاری ساواک ایران با اسرائیل و طایفه مارونی لبنانی و همچنین خانواده‌های سنتی شیعه باعث شد امام موسی صدر با حکومت علوی سوریه به رهبری حافظ اسد دست

به ائتلاف سیاسی زده، بدین ترتیب سوریه به کمک‌های مالی، سیاسی، نظامی و تسلیحاتی شیعیان به رهبری امام موسی صدر مبادرت ورزید.

اهمال و کوتاهی دولت لبنان در قبال مسائل اجتماعی و امنیتی شیعیان به‌ویژه در جنوب این کشور، امام موسی صدر را متوجه ایجاد تشکیلات سیاسی رسمی در کنار مجلس اعلا برای رفع محرومیت از جامعه لبنان به‌خصوص مردم جنوب نمود؛ لذا ایشان با هدف رفع محرومیت از جامعه لبنان بر مبنای عدالت و مساوات برای همگان و برقراری توازن میان طوایف مختلف با تکیه بر ملیت لبنانی، «جنبش محرومین» را تأسیس نموده، به منظور تأمین امنیت جنوب لبنان، شاخه نظامی این جنبش را تحت عنوان «افواج المقاومة اللبنانیه - امل» تأسیس کرد.

گرچه شیعیان با رهبری امام موسی صدر و برخورداری از حمایت کشور سوریه، در صدد بودند به اهداف واقعی خود در جامعه لبنان برسند، ولی در ادامه با شکل‌گیری جنگ داخلی لبنان و رבוته شدن امام موسی صدر، شیعیان لبنان رهبر خود را از دست دادند و بدین ترتیب آنها در رسیدن به اهداف خود با مشکل مواجه شدند؛ اما با این حال در دوره‌ای که احساس می‌شد آنان دیگر قادر به حفظ موقعیت خود نباشند، پیروزی انقلاب شیعی در ایران، آنها را به آینده امیدوار کرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

فهرست منابع و مآخذ:

- ۱- اباذری، عبدالرحیم (۱۳۸۱)، **امام موسی صدر امید محرومان**، تهران: جوانه رشد.
- ۲- اباذری، عبدالرحیم (۱۳۸۳)، **امام موسی صدر سروش وحدت**، تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.
- ۳- احمدی، بهزاد (۱۳۸۵)، «شیعیان لبنان و توسعه نفوذ اجتماعی»؛ **پگاه حوزه**، ش ۱۹۰.
- ۴- اسداللهی، مسعود (۱۳۷۹)، **از مقاومت تا پیروزی**، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات اندیشه سازان نور.
- ۵- امین، سید محسن (۱۹۸۳)، **خطط جبل عامل**، بیروت: دارالعالمیه.
- ۶- بولس، جواد (۱۹۷۳)، **تاریخ لبنان**، بیروت: دارالنهار للنشر.
- ۷- چمران، مصطفی (۱۳۶۲)، **لبنان**، تهران: بنیاد شهید چمران.
- ۸- حجتی کرمانی، علی (۱۳۶۴)، **لبنان به روایت امام موسی صدر و دکتر چمران**، تهران: قلم.
- ۹- حر عاملی، شیخ محمد بن الحسن (بی تا)، **امل الامل**؛ تحقیق السید احمدالحسین، بغداد: مکتبه الاندلس.
- ۱۰- حسینیان، میر مسعود (۱۳۸۰)، **لبنان: تاریخچه و احزاب مسیحی**، تهران: نیستان.
- ۱۱- حماده، سعدون (۲۰۰۸)، **تاریخ الشیعه فی لبنان**، بیروت: دارالخیال.
- ۱۲- حیدر، عاکف (۱۹۹۵)، **الاشیاء باسمائها من اجل لبنان افضل**، بیروت: شرکت المطبوعات للتوزیع والنشر.
- ۱۳- خلجی، عباس (۱۳۸۱)، «روند شکل گیری و دگرگونی جنبش امل»؛ **ماهنامه خبری تحلیلی نهضت**، س ۲، ش ۳۲.
- ۱۴- دعوتی، میرابوالفتح (۱۳۵۲)، **مسلمین شیعه در لبنان**، تهران: آثار بعثت.
- ۱۵- رایینوویچ، ایتامار (۱۳۶۸)، **جنگ برای لبنان**، ترجمه جواد صفایی و غلامعلی رجیبی یزدی، تهران: سفیر.
- ۱۶- شرف الدین، حسین (۱۹۹۶)، **الامام السید موسی صدر**، بیروت: دارالارقم.
- ۱۷- صیلی، کمال سلیمان (۱۹۷۲)، **تاریخ لبنان الحدیث**، بیروت: دارالنهار.
- ۱۸- عاملی، محمد تقی آل فقیه (۱۳۴۶)، **جبل عامل فی التاریخ**، بغداد: دارالساعه.

- ۱۹- علیزاده. هـ (۱۳۶۸)، **فرهنگ سیاسی لبنان**، ترجمه محمدرضا گل‌سرخ‌ی و محمدرضا معماری؛ تهران: سفیر.
- ۲۰- غریبه، حسین (۱۳۸۵)، «معمار هویت: بررسی نقش امام موسی صدر در شکل‌بندی هویت شیعی لبنان»؛ ترجمه سید کاظم سید باقری، **پگاه حوزه**، ش ۱۸۴.
- ۲۱- غریب، حسن. خ (۲۰۰۰)، **نحو تاریخ فکری سیاسی شیعه لبنان**، بیروت: دارالکتب الادبیه.
- ۲۲- فضل‌الله، حسن (۱۹۹۴)، **الخيار الآخر: حزب الله، سيره الذاتيه، الموقف**، بیروت: دارالهادی.
- ۲۳- قوجانی، محمد (۱۳۸۵)، «جغرافیای تاریخی شیعیان اتحاد شیعیان ایران و لبنان»، **روزنامه شرق**.
- ۲۴- کدیور، جمیله (۱۳۷۹)، **رویارویی انقلاب اسلامی ایران و امریکا**، تهران: اطلاعات.
- ۲۵- کمالیان، محسن و علی‌اکبر رنجبر کرمانی (۱۳۸۶)، **عزت شیعه**، تهران: صحیفه خرد.
- ۲۶- گلی زواره، غلامرضا (۱۳۸۱)، «سیری در تاریخ و جغرافیای لبنان»، **مجله مکتب اسلام**، ش ۱۰.
- ۲۷- لوتسکی، و (۱۳۵۴)، **تاریخ عرب در قرون جدید**، ترجمه پرویز بابایی، تهران: چاپار.
- ۲۸- محمدی، منوچهر (۱۳۸۵)، **بازتاب جهانی انقلاب اسلامی**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ۲۹- مرادی، فرشته (۱۳۷۴)، **نگاهی به زندگی و مبارزات امام موسی صدر**، تهران: کتاب دانشجویی.
- ۳۰- مرکز مطالعات و تحقیقات امام موسی صدر (۱۳۸۰)، **اسرار ربوده شدن امام موسی صدر**، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- ۳۱- معینی‌آرانی، مصطفی (۱۳۷۲)، **ساختار اجتماعی لبنان و آثار آن**، تهران: وزارت امور خارجه.
- ۳۲- مهاجر، جعفر (۱۹۹۲)، **التأسيس لتاريخ الشيعة في لبنان و سوریه**، بیروت: دارالملاک.
- ۳۳- نانت، ژاک (۱۳۷۹)، **تاریخ لبنان**، ترجمه اسدالله علوی، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ۳۴- یزدی، ابراهیم (۱۳۷۵)، «**نقش امام موسی صدر در لبنان و انقلاب ایران**»، یادنامه امام موسی صدر، ویژه‌نامه تاریخ و فرهنگ معاصر؛ به کوشش هادی خسروشاهی، قم: مرکز بررسی‌های اسلامی.

- 35- Binder, Leonard(1966), **Politics in Lebanon**, New York.
- 36- Buheiri, M.R(1981), **Intellectual Life in the Arab-east 1890; 1939-Beirut**.
Fawaz, Leila Tazari(1983), **Merchants and Migrants in Nineteenth-Century Beirut**, Cambridge: mass.
- 37- Marirus, Deeb(1980), Lebanon: prospects for national reconciliation in the MID **Middle East Journal**, No 2.
- 38- Olmert, Joseph(1987), **The Shiites Of Lebanon; In Martin Kramer, Shiism Resistance and Revolution**, London. Menasell Publication.

